
Marin Biondić, *Smrt: Priroda i vrijednost prenatalnog i postmortalnog nepostojanja* (Zagrze: Ibis grafika, 2015), 209 str.

U okvirima analitičke filozofije, *Smrt* Marina Biondića prvo je djelo na hrvatskom jeziku koje se bavi širokom lepezom pitanja o fenomenu koji je rezerviran, čini se, za sva živa bića i samo za njih – fenomenu smrti. Samim time, ovo djelo značajan je doprinos hrvatskoj filozofiji. Međutim, dodatne blagodati Biondićevog rada su, s jedne strane, jednostavnost i jasnoća kojom je knjiga pisana, a s druge strane, širina tema koje izranjaju iz filozofske analize smrti. S obzirom na to, knjiga *Smrt: priroda i vrijednost prenatalnog i postmortalnog nepostojanja* može poslužiti širokom spektru čitatelja – kako filozofa, tako i ne-filozofa, budući da nudi značajan pregled relevantnih tema i autora, a opet zadržava dovoljnu razinu pristupačnosti publici koja ne poznaje širu stručnu terminologiju. Ipak, valja naglasiti da je isključivo riječ o djelu koje pojmovima vezanim uz smrt, poput nepostojanja, prekida života, naravi biološkog i svjesnog bića s obzirom na činjenicu smrtnosti, vrijednosti postojanja ili nepostojanja, smislu života konačnih bića i sličnima pristupa iz analitičke perspektive. Shodno tome, knjiga ne obuhvaća religijski ili čisto psihologijski pristup razmatranju smrti. Dakle, svim entuzijastima koji se pitaju kako vrednovati i misliti o činjenici da jednog dana neće više postojati, ovo Biondićevo dijelo predstavlja relevantno štivo opremljeno suvremenim teorijama.

Knjiga se ukupno sastoji od četiri cjeline koje uključuju šesnaest poglavlja. Budući da je *Smrt* u svojoj osnovi doktorska disertacija, djelo ima prilično snažnu didaktičku strukturu. Shodno tome, prva cjelina bavi se razgraničavanjem i definiranjem osnovnih pojmova i pretpostavki. U samom početku autor razmatra pet različitih definicija smrti koje na više-manje nezadovoljavajući način obuhvaćaju sve ono što se može nazvati smrću. Pa tako Biondić ukazuje koje su slabosti dualističke perspektive u pogledu uma i tijela kada je riječ o definiranju smrti, a osim toga, oslanjajući se na autore poput Luper-Foya, Feldmana ili Rosenberga, pokazuje da nije sasvim jasno može li neko biće biti proglašeno mrtvim, ako funkcionalni ustroj ili postojeća biološka ili čak psihološka konfiguracija tog bića jest samo privremeno dokinuta. U konačnici, autor pokazuje da postoji stanovito logičko ograničenje pri definiranju smrti, no bez obzira na to, utvrđuje da same smrti nema ako postoji ikakva mogućnost nastavka života za aktualni organizam koji je pod znakom pitanja.

Nadalje, Biondić se na vrlo jasan način obračunava s, možemo kazati, učestalom fenomenološkom pogreškom “bivanja mrtvim”, odnosno filozofiranjem o tome kako je to biti mrtvim, izjednačavajući dotičnu grešku s

oksimoronom. Polazeći od toga da je bivanje mrtvim izostanak ikakvog iskustva, rasprava se prirodno prelijeva na temporalnu analizu pojma smrti – odnosno, je li smrt trajno stanje, proces ili tek prijelomni trenutak, odnosno događaj koji dijeli žive od neživih. Odgovor na ovo pitanje Biondić uvelike traži u jezičnoj analizi uporabe termina “biti mrtav”/ “umrijeti”. Iz ekskursa u filozofiju jezika, autor ulazi u metafizičko razmatranje ontološke naravi čovjeka, odnosno pita se što je čovjek prvenstveno – pripadnik svoje vrste, psihološki kontinuum ili utjelovljeni um, kako bi bio u stanju specificirati relaciju smrti spram čovjeka samog. Končano, u svjetlu naravi naše esencije, pred sam kraj prvog dijela knjige, Biondić tematizira tezu terminacije – gledajte da u trenutku smrti x -a, x prestaje postojati. Međutim, analiza pojmova i uporabe istih u prirodnom jeziku porađa ambivalencije u vidu nejasnoća na što govornik referira kada govori o mrtvom x -u, budući da mrtav x ne može, *ex hypothesi*, biti išta ili ikakvo. Ipak, obrnuto pitanje preostaje neodgovoreno, a ono je o tome je li moguće prestati postojati, a istovremeno ne umrijeti. Autor daje odgovor oslanjajući se na autore Olsona i Rosenberga. Na kraju prvog dijela, autor prihvaća kao pretpostavku da je smrt iskustvena praznina te nastavlja na fokalni dio rada – ispitati vrijednost fenomena smrti pod dotičnom pretpostavkom.

Drugi, glavni dio knjige Biondić započinje pitanjem: “Je li smrt loša za osobu koja je umrla, pod pretpostavkom teze terminacije?”. Na isto pitanje, autor nudi četiri teoretski moguća odgovora – pozitivno rješenje, negativno, neutralno te odbacivanje pitanja kao iracionalnog. Koji od dotičnih tipova odgovora valja prihvatiti nakon filozofske analize, autor nastoji pokazati polazeći od općih intuicija o smrti koje su, prema njegovom sudu, generalno negativne. Potom, Biondić redom istražuje neke preostale opcije. Prvo učenje koje razmatra jest Epikurovo, prema kojemu smrt nije loša jer u stanju bez svijesti nije moguće osjećati bol, nemir, brigu i slično, a upravo to je ono što dovodi do okosnice Epikurovog učenja – *ataraxie*. U istom okviru, razlaže se moderna epikurovska argumentacija, u svjetlu koje bez postmortalnog subjekta ne može ni biti patnje, a onda ni smrt ne može biti loša. Međutim, autor prepoznaje da dotična pozicija počiva na problematičnoj pretpostavci da ako bivanje mrtvim nije bolno iskustvo, onda bivanje mrtvim nije loše za onoga tko je mrtav. Drugim rječima, to što smrt nije interinzično zlo za mrtvog, ne slijedi da nije loša. Na tom tragu argumentiraju zastupnici teorije deprivacije, prema kojima je smrt ekstrinzično zlo. Odnosno, smrt je loša jer lišava subjekte onoga što je možda i najdragocjenije – samog života, a sam život je podloga za doživljavanje, za iskustvo – nadasve pozitivno. Biondić se ovdje uglavnom oslanja na Nagelov slavni članak “Death” iz 1970., kojim je utrao put kontrafaktualnoj formulaciji vrijednosti smrti – da je smrt loša za osobu x zbog iskustava koje je osoba x mogla imati da ju nije zadesila smrt. Ipak, da bi deprivacijska teorija uspješno konkurirala onima koji slijede

epikurejsku tradiciju, ona mora biti u stanju odgovoriti na pitanja o tome je li uopće moguće da osoba pati zlo smrti budući da i dalje vrijedi teza terminacije, i ako je to uopće moguće, kada se to događa. Time se autor bavi u nastavku knjige oslanjajući se na Nagelovu argumentaciju prema kojoj za subjekta neko stanje stvari može biti zlo čak i u slučaju da subjekt nikada ne osjeti posljedice tog zla.

Na tom tragu, smrt također može biti jedno od *neiskustvenih* zala. Ipak, da bi takva argumentacijska nit bila zadovoljavajuća, čini se da moramo prihvatiti Nagelov "prošireni pojam osobe" koji osim postojećih želja, stremljenja, potreba, misli i veza obuhvaća i ona moguća neaktualizirana stanja stvari. Takvo poimanje, zapravo, otvara prostor u kojem je moguće pokazati da smrt osujećuje naša nužno neostvarena nastojanja da budemo ono što nam ona i dokida, a budući da je u tom slučaju riječ o relacijskom zlu, vrijeme trpljenja je neodređeno. Biondić također argumentira da deprivacijska teorija opravdava mnoge intuicije o smrti, poput one da je bolje umrijeti s 90 umjesto s 3 godine, budući da je deprivacija života u mladog bića duža. Međutim, javljaju se i stanoviti problemi. Recimo, ako smrt deprivira čovjeka njegovih mogućnosti, o kojim se točno mogućnostima radi? Još dublji problem predstavlja pitanje o tome je li točno da je ikakvo iskustvo bolje od nikakvog? Ova i još neka pitanja koja predstavljaju značajne izazove za deprivacijsku teoriju Biondić razmatra na nekoliko stranica sugerirajući da iskustvo samo nije ni dobro ni loše. Dobra života čine život vrijednim življenja. Stoga, u slučaju negativne hedonističke bilance, nije više toliko uvjerljivo tvrditi da je smrt uvijek loša. Na sličan način, i samu je smrt moguće interpretirati na vrijednosno više načina jer iako ona osujećuje moguća dobra za subjekta, na isti način dokida i moguće patnje.

U nastavku teksta, Biondić nudi epikurejski odgovor deprivacionistima podupirući poziciju da je uistinu teško pokazati da nešto može biti loše ako subjekt patnje ne postoji. Drugim riječima, Biondić kroz navode i argumente pokazuje da neisksustveno ekstrinzično zlo deprivacije teško može "pokositi" nužnost uvjeta postojanja za ikakvo trpljenje zla. U krajnjoj liniji, epikurejac uvijek može tvrditi da je postojanje subjekta koji je kadar kušati zlo nužan uvjet zla, dok će deprivacionist kazati da je smrt samo posebna vrsta zla – naime ona koja je van dometa našeg iskustva, što ju ipak ne čini manje lošom za nas. Ova kolizija intuicija zapravo je temeljni alat putem kojeg će epikurejac potkopavati svoje protivnike pokazujući da je duboko problematično pripisivati ikakvu vrijednost stanju u kojem subjekt ne postoji. U konačnici, takva argumentacijska nit kolabirat će u stav da nije moguće racionalno, tj. koherentno evaluirati smrt za osobu koja je umrla. Biondić razmatra jezične i vrijednostne posljedice ovakvog ekstremnog epikurizma te pokazuje u kakve bizarne zaključke može odvesti.

Terminološku kulminaciju, čini se, unutar rasprave o vrijednosti smrti, autor u narednom potpoglavlju dostiže sugerirajući da se unutar deprivacijske teorije skriva stanovita verzija fenomenološke pogreške spomenute u prvom dijelu knjige, budući da se deprivacijski argumenti oslanjaju na usporedbu dobara/zla za vremena subjektova života naspram vremena kada je subjekt mrtav. Stoga, Biondić analizira rezon deprivacijske teorije smrti u okvirima mogućih svjetova, odnosno pokušava rekonstruirati rationale deprivacionizma unutar hedonističke aksiologije koristeći princip komparativizma koji uspoređuje razliku ukupnih dobara za subjekta u aktualnom svijetu gdje pogiba, s najbližim mogućim svijetom u kojem vladaju drugačije okolnosti. Ili pojednostavljeno, deprivacionizam zadržava svoju koherentnost jedino ako uspoređuje vrijednost dokinutog života događajem x , s životom u mogućem svijetu gdje se x nije dogodio. Ipak, autor pokazuje da dotične komparacije donose stanovite probleme kada je riječ o izračunu “da li smrt uzrokuje više ili manje intrinzičnog dobra za dotičnu osobu” (str. 109) u odnosu na mogući svijet u kojem se događaj x nije dogodio. Pa tako Biondić prezentira model deprivacijske teorije Freda Feldmana prema kojem se čini mogućim objektivno procijeniti relativnu vrijednost između dva moguća svijeta. Prema Feldmanu, dakle, smrt je loša za onog subjekta čiji bi život, da se smrt nije dogodila, obilovao s više dobara nego zla. U obrnutom slučaju, smrt bi bila dobar događaj.

Na pitanje može li se dotična deprivacijska bilanca primijeniti i na život životinja, Biondić razmatra u konciznom stilu u jednom od poglavlja. Budući da se bilanca općenito oslanja na hedonističku etiku, vrijednost smrti i života životinja kao osjećajućih bića također podliježe Feldmanovu modelu. No, postepeno se pojavljuje zanimljivo pitanje: kako vrednovati smrt ako ne postoji intrinzično dobro, i je li to uopće moguće? Postavljeno pitanje *per definitionem* upućuje na negativni hedonizam prema kojem je život više patnja nego radost i ugoda. Stoga, vrijednost života, da bi bila pozitivna, mora ovisiti o nekim dodatnim kategorijama povrh osjetilne budući da je bilanca dobra uvijek negativna. Ovdje autor uvodi ostvarivanje preferencija ili želja kao nositelja vrijednosti života koje opisuje “Teorija sprečavanja ostvarenja” koju je začeo Bernard Williams svojom idejom nepoželjnosti vječnog života. Riječ je o gledištu da poželjnost života jednom mora prestati bez obzira na to pati li čovjek ili ne. To pak vrijeme dolazi kada ostarimo sve svoje želje – kaže Williams – štoviše, kada ostarimo kategoričke želje koje esencijalno posjeduje svatko od nas, a koje su posebno vrijedne. Naravno, ovu liniju argumentacije i epikurejci mogu pokušati okrenuti u svoju korist, čemu Biondić posvećuje pažnju na nekoliko stranica.

Još jedna od važnijih tema koje autor tematizira u središnjem dijelu rada jest vrijeme zla smrti, odnosno pitanje o tome kada osoba pati zlo smrti. Autor je razmotrio Epikurovo, Nagelovo, Feldmanovo i Pitcherovo gledište, koja se, svako na svoj način, oslanjaju na razliku između ekstrinzičnosti i intrinzičnosti zla smrti. Kao i u prethodnom poglavlju, argumentacija seže

u analizu kontrafaktičkih kondicionala vezanih uz moguće svjetove kako bi mogli odrediti u kojim slučajevima osoba pati zlo smrti. Posljednja dva sadržajna poglavlja središnjeg dijela rada bave se asimetrijom prenatalnog i postmortalnog postojanja te problemom ekstrinzičnog zla u pogledu fenomena smrti. Asimetrija prenatalnog i postmortalnog postojanja posebno je zanimljiva zbog ljudskih intuicija koje uobičajeno, čini se, negativno percipiraju tek postmortalno nepostojanje, dok prenatalno na neki način izmiče zdravorazumskoj analizi. Stoga, Biondić razmatra više autora u pogledu asimetrije nepostojanja počevši od Tita Lukrecija Kara. Na temelju njegovog spisa *O prirodi*, autor pokušava ponuditi odgovor na pitanje o tome jesu li prenatalno i postmortalno nepostojanje jednake vrijednosti jednom kada smo se rodili. Pri odgovoru na ovo pitanje, svakako je važno posvetiti pažnju psihološkim sklonostima što Biondić i čini, budući da je činjenica da se uvijek više ustručavamo onoga što je ispred nas od onoga što je iza. Također, Biondić sagledava metafizičku sliku nepostojanja – to jest, uzima u obzir moguće svjetove kada razmatra vrijednost, kako prenatalnog, tako i postmortalnog postojanja. Da smo rođeni ranije, bi li to utjecalo na vrijednost prenatalnog nepostojanja? Biondić analizira biološke i psihološke faktore unutar domene modalnosti te zaključuje da se deprivacijske teorije mogu nositi s asimetrijom nepostojanja na način da je postmortalno loše, dok ono prije rođenja nije. Ipak, iako se deprivacijske teorije čine eksplanatorno i intuitivno bližima od epikurejskih stajališta, ekstrinzičnost zla izazov je za deprivacionste koji tek preostaje riješiti. Upravo se s time u koštac Biondić hvata u posljednjem poglavlju središnjeg dijela, prije no što prijeđe na zaključna razmatranja.

Posljednji dio knjige posvećen je strahu od smrti te odnosu smrti i smisla života. Kada je riječ o vrijednosti nepostojanja, prirodno se javlja pitanje o tome je li smrt, ukoliko je loš događaj, utoliko nešto od čega bismo trebali strahovati. Naravno, pitanje racionalnosti straha relevantno je samo u teorijskom smislu, stoga Biondić analizira racionalnost straha od smrti u strogo filozofskom smislu, dok naše proste emocionalne reakcije ili sklonosti ostavlja po strani. U posljednjem poglavlju prije pregleda zaključnih teza, Biondić se oslanja na autore poput Schopenhauera, Tolstoja ili Nagela pri odgovaranju na pitanje o tome utječe li činjenica da smo smrtni na smisao našeg života. Drugim rječima, to što je naše postojanje ograničeno na samo mali fragment vremena koji se iz perspektive cjeline prostora i vremena čini kao beznačajni dašak, očito ima nekakve reprekusije na sam smisao našeg života. Razmatranjem dotične teme, Biondić završava sadržajni dio rada, te na samom kraju knjige nudi zahvalni pregled zaključnih teza.

Sebastijan Ivasović

Zagreb

ivasovic.sebastijan@gmail.com